

SÖYLEŞİ¹

Söyleşi:² Ayfer Balaban

Prof. Dr. Mehmet Zeki AYDIN³

Ahlak eğitimi kalbe, zekâyâ ve iradeye hitap etmeli ve amacı iyiliği sevdirmek, tanıtmak, istetmek olmalıdır.

Çocuk eğitiminde vicdan gelişimi niçin önemlidir?

Toplumsal gelişmeler çocuğu birçok etkiyle karşı karşıya getirmiştir. Bu çerçevede anne babalar, çocuklarını kötülüklerden korumak ve iyi ahlaklı bir evlat olarak yetiştirmek istemektedir. Ahlak eğitimi kalbe, zekaya ve iradeye hitap etmeli ve amacı iyiliği sevdirmek, tanıtmak, istetmek olmalıdır. Ahlak eğitimi önce çocuğun duyarlılığına hitap etmelidir. Çünkü çocukta kalp, akıldan önce gelir. Çocuk heyecanlı olduğu zaman aklını aydınlatmak da kolaylaşır. Ahlak eğitimi, irade üzerinde de etki yapmalıdır. Çocuklarımızın bilgi ve becerilerine tertemiz bir vicdan eşlik etmeli; onun gelişmiş bir beyni olduğu gibi büyük bir kalbi de olmalıdır.

Vicdan, insanı, herkesten uzak, hiçbir cezaya veya azara uğramayacağından emin olduğu durumlarda bile, kötülük yapmaktan alıkoyabilir. Bunun için, kişileri, aydınlık ve dürüst vicdanlı hâle getirmek, ahlak eğitiminin hem aracı hem amacı sayılmalıdır.

Çocuğun doğru olanı yapmaya alışması, söz dinleyerek disipline boyun eğmesi, aklının ermediği çağda, ona iyi alışkanlıklar kazandıracaktır. Fakat bu yetmez. Çocuk, doğru olanı öğrenip yaptıktan sonra bunu benimsemesi, baskı altında olmadığı, başkalarının kendisini görmediği zamanlarda da doğruyu seçmesi için iradesinin kuvvetlendirilmesi gereklidir. Bunun için ayrıca çalışılmalıdır.

Çocukta vicdan gelişimi kaç yaşında başlar?

Eğitimde gelişim önemlidir. Çocuğun bu dönemlerdeki gelişimsel özelliklerinin bilinmesi, özellikle ahlak gelişimi ile ilgili özelliklerinin bilinmesi, çocuğa verilecek ahlak eğitiminin sağlıklı olması ve çocuk tarafından kazanılması açısından son derece önemlidir. Gelişim çağlarıyla ilgili birçok sıralama mevcuttur. Çocuğun ahlak gelişimi beş aşama şeklinde açıklanabilir:

¹ Bu söyleşi, “Çocukta Vicdan Gelişimi” Üzerine Söyleşi, söyleşi: Ayfer Balaban, **Diyanet Aylık Dergi**, Kasım 2009, Ankara sayı: 227, ss.16-18’de yayımlanmıştır.

² <http://www.diyanet.gov.tr/turkish/DIYANET/2009aylik/kasim/aylik/Diyanet.html>

³ www.mehmetzekiaydin.com Email: mzekiaydin@mynet.com

1. Haz ve Elem Dönemi: Bebeklik döneminde çocuğun ahlaki davranışı yoktur. Bebek, iyi ve kötü düşüncesine sahip değildir.

2. Bencillik Dönemi: Çocuklar, yaklaşık 6 yaşına kadar bencildir; çevresindekilerin merkezi olmak ister ve kendi isteklerinin yapılmasını bekler. Çocuk, davranışlarını, başkalarının durumunu ve görüşünü fazla değerlendirmeden, kendi istekleri doğrultusunda değerlendirir. Ahlak kurallarını bir baskı olarak algılar.

3. Başkalarına Uygunluk Dönemi: Bu dönemde çocuğun ahlaki davranışı, büyük ölçüde otoriteye bağlıdır. Çocuk otoriteye saygısından, yetişkinlerin kurallarının kutsal, değişmez şeyler olduğunu düşünür. Ahlaki hata, yetişkinlerin kuralları ve tepkileri çerçevesinde tanımlanır. Büyüklerin cezalandırdığı davranışlar yanlıştır. Görev, otoriteye itaat olarak anlaşılır. Dolayısıyla iyi davranış büyükleri memnun eden davranışlardır.

4. Duygusal Vicdan Dönemi: Bu dönemde, ahlaki yargı ve davranış, otoriteye bağımlı ve tek yönlü olma özelliğini kaybetmeye başlar. Çocuk, kendi ahlaki davranışlarının sonuçlarını toplumsal değerler ve zorunluluklar açısından göz önünde bulundurur ve buna uygun olarak davranır. Duygusal öğrenme çağı olan 7-9 yaş, düşüncenin uyandığı dönemdir. 7. yaşta çocuklar, ahlaki kavramları anlamaya başlar. Bir anlamda, 7. yaş ayırt etme (temyiz) yaşıdır. Çocuk 7 yaşından itibaren konuşma, anlatım yeteneği, hüküm verme ve sonuç çıkarmada oldukça ilerlemeler gösterir. Özellikle 9-10 yaşlarından itibaren çocuk artık iyi-kötü, haklı-haksız kavramlarını ayırabilecek bir durumdadır. Çocuk bu yaşlarda kendine, ideal bir insan tipi seçme ihtiyacını şiddetle hissedeceği için, yetişkinlerin bu konuda dikkatli davranması ve ihtiyaca cevap vermesi gerekmektedir.

5. Akılcı Vicdan ve Evrensel Ahlak Dönemi: Artık ergenlik dönemine ulaşan birey, doğru ve yanlış, sosyal düzenin yasa ve kurallarıyla değil, bizzat kendi vicdanıyla ve kendi geliştirdiği ahlak ilkeleriyle tanımlar. Ahlak ilkeleri, sadece kendisi için değil, herkes için geçerli ve evrensel değerler üzerine kurulmuştur. Böylece birey, yalnız kendini değil, başkalarını da dikkate alan, yüksek düzeyde bir ahlaki yargı geliştirir. Çocuğun olgunluğa yönelik psikolojik gelişimi, on üç ile yirmi bir yaşları arasındaki ergenlik döneminde tamamlanır.

Bazı kaynaklarda vicdan yerine öz denetim deniliyor. Biri diğerini kapsıyor mu?

Vicdan, kişinin, kendi niyetlerini, eylemlerini ahlak akımından iyi ya da kötü bulmasına yarayan duygu olarak tanımlandığı gibi; doğruyu, yanlıştan ve iyiyi kötüden ayıran yetenek olarak da tanımlanmaktadır. Yani herhangi bir hareket doğru mu, yanlış mı diye düşündüğümüzde, içimizde bir hâkim buluruz. Bu hâkim, bizim ve başkalarının ahlaki hareketleri hakkında hükümler verir, işte buna vicdan diyoruz. Öz denetim ise daha önemli bir amaca ulaşabilmek için kişinin tepkilerini, davranışlarını veya başka amaca yönelme eğilimini

denetleyip kısıtlaması demektir. Öz denetime, otokontrol da diyoruz. Öz denetim kelimesini, Türkçede sadece eğitimde kullanmıyoruz. Topluluk veya grup çalışmalarında da kullanıyoruz. Örneğin, gazetecilerin (otokontrolü) öz denetiminden, esnafın birbirini öz denetiminden veya bir şirketin çalışmalarını öz denetiminden bahsediyoruz. Bu kavramları, herkes kendi bakış açısı ya da bağlı bulunduğu düşünce akımına göre tercih ediyor. Vicdan tüm dillerde ve dinlerde bilinen ve yaklaşık birbirine yakın tanımlanan bir kavramdır. Bilimsel bir kavram olarak psikanalistler, vicdanı üst benlik olarak tanımlamışlardır.

Ben, eğitim açısından, kişinin doğuştan yani fitrattan getirdiği, iyiyi arama, kendini sorgulama, merhamet, acıma, kötülükten rahatsız olmayı sağlayan iç güce vicdan diyorum. Bu iç güce, kaynaklarda, duygu, eğilim, yetenek vb. adlar verilmekte; ancak aşağı yukarı aynı anlamlar kastedilmektedir.

Vicdan mekanizmasının gelişimi noktasında ailelerin çocuklar üzerindeki etkisi nedir?

Vicdan doğuştan mıdır? Yoksa sonradan çevrenin ve eğitimin etkisiyle mi oluşur? Bu konuda iki görüşü de savunanlar vardır. Birinci görüşe göre, vicdan bütün diğer yetenekler gibi, normal bir bünyede doğuştan vardır. Onun olumlu veya olumsuz yönde hükümler verebilmesi, aldığı eğitime, kazanmış olduğu bilgiye ve anlayışa, kısacası insan aracılığı ile programlanmasına bağlıdır. Diğer bir görüşe göre, kimse vicdanlı ya da vicdansız doğmaz. Vicdan öğrenilir ve genellikle anne babadan öğrenilir. Çocuk, toplumsal kurallara ayak uydurmayı, çevresinden öğrenir. Temelde çocuk, sizin öğrettiğiniz sınırları ve kısıtlamaları kendine mal etme yoluyla toplumsal kurallar karşısında belli tutumlar edinecektir. Bu “kendine mal etme” süreci, genellikle “vicdan” olarak adlandırılan kavramın oluşmasıdır. Vicdan, anne babanın “yapılmalı” ve “yapılmamalı” diye nitelendirdiklerinin çocuk tarafından benimsenmesi sonucu ortaya çıkar.

Çocuk büyüdükçe ahlak kurallarına uymaya başlar. Hayatın çeşitli aşamalarında görür ki, bu yol kendi yararınadır. Çocuk zaman zaman kendi kendine şöyle düşünür: “Ben kurallara uymazsam, başkaları da uymaz, oyun bozulur. Ben haksızlık edersem başkaları da edebilir. Onun için başkasının bana yapmasını istemediğim şeyi ben de başkasına yapmayayım.” Çocuğun geldiği bu aşama ahlak bilinci, vicdan ya da üst benlik denen mekanizmanın oluşmaya başladığını gösterir. İşte anne baba ve eğitimcilere düşen görev, bu gelişmeyi filizlendirmek, beslemek ve gelişmesini sağlamaya çalışmak olmalıdır. İnsan, yaratılışının gereği olarak etkilenmeye elverişli bir varlıktır. Bu bağlamda çevre de önemli değil mi?

“İnsan bulunduğu kabın şeklini alan sıvı gibidir.” benzetmesi kişiliğin oluşmasında çevrenin de önemli olduğunu anlatır. Çocuk önce farkında olmadan taklit eder, zamanla bu davranışlar alışkanlık hâline gelir; böylece kişiliği oluşur. Kişiliğini ve toplumsal karakterini kazanırken,

içinde bulunduğu çevre ile sıkı bir etkileşim içinde bulunur. Bu etkileşim çevrelerinden biri de arkadaş çevresi, diğeri, kitle iletişim araçlarıdır.

Anne babalar, çocuklarının iyi arkadaş edinmelerini ve arkadaşlarıyla iyi geçinmeleri gerektiğini öğretmelidir. Ben ülkemizde günümüzde, çocukların arkadaşsız veya iyi arkadaş bulamamalarını, çocuk eğitiminin çok önemli bir sorunu olarak görüyorum. Bunun sonucu çok ağır olmakta, asosyal, televizyon ve internet bağımlısı bir nesil karşımıza çıkmaktadır. Kitle iletişim araçlarının olumsuz etkilerinden korunmak ise anne babaların baş etmekte zorlandıkları başlı başına önemli bir diğeri sorundur.